

УДК 808.5:81'276.6:62

Холявко І. В.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛЬОВІ ВІДХИЛЕННЯ В НАУКОВОМУ ТЕКСТІ: СПЕЦИФІКА РЕДАГУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню проблеми смислової структури наукового тексту. Проаналізовано труднощі, пов'язані з вираженням наукового знання в тексті, епістемічні причини появи стильових відхилень, описано способи їх редагування.
Ключові слова: науковий текст, норми функціонального стилю, стильове відхилення, редагування.

Холявко И. В. Функционально-стилевые погрешности в научном тексте: специфика редактирования. – Статья.
Статья посвящена исследованию проблемы смысловой структуры научного текста. Проанализированы трудности, связанные с выражением научного знания в тексте, эпистемические причины возникновения стилиевых погрешностей, описаны способы их редактирования.
Ключевые слова: научный текст, нормы функционального стиля, стилиевая погрешность, редактирование.

Kholiavko I. V. Functional and stylistic breaches of the scientific value in the text: editing peculiarities. – Article.
The article is devoted to the investigation the problem of semantic structure of scientific text. The difficulties associated with the expression of scientific knowledge in the text and the epistemic reasons of stylistic errors were analyzed, the methods of their editing were described.
Key words: scientific text, rules of the functional style, style error, editing.

Проблема наукової комунікації набуває сьогодні особливої актуальності. Насамперед це пов'язано з процесом глобалізації, який охоплює всі сторони суспільного життя, зокрема й науку. Наукова комунікація, що здійснюється через науковий текст, залежно від предмету мовлення співвідноситься з науковою діяльністю її учасників, їхнім науковим знанням. Одним зі складних наукових понять, що поєднує в собі поряд із лінгвістичними складовими й екстралінгвістичні, які однаково необхідні для розуміння та інтерпретації тексту, є дискурс. Науковий дискурс – це науковий текст як результат цілеспрямованої соціальної дії, фокус дії мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних чинників. Погляди на ключові аспекти особливостей функціонування наукового дискурсу висвітлені в роботах Н. Ф. Непийводи, Н. В. Зелінської, О. М. Семенова, І. А. Синиці, І. А. Скрипак, Г. С. Онуфрієнко, П. О. Селігея, М. М. Кожиної, М. П. Котжорової, О. О. Баженової, О. В. Михайлової, С. В. Ракітіної та ін.

Нині в українському мовознавстві перспективним є вивчення наукового твору в трансдисциплінарному аспекті дослідження лінгвосоціопсихологічних передумов появи помилок у писемних та усних висловленнях, окреслення найважливіших проблем культури наукової комунікації. Актуальність нашої розвідки обумовлена необхідністю застосування для дослідження наукового дискурсу особливої стратегії, яка інтегрує макросемантичний та глибинно-семантичний аналіз наукового тексту й спрямована на з'ясування епістемічних передумов виникнення функціонально-стильових відхилень у наукових текстах. Крім того, нині широко усвідомлюється важливість авторського редагування тексту наукового твору в процесі підготовки його до друку.

Культура писемного мовлення автора наукового твору зумовлена низкою чинників. Основні з них такі: 1) опанування норм літературної мови, тобто вміння дібрати потрібне слово, здатне поєднуватися з іншими за смыслом, правильно побудувати словосполучення, із них – речення, зрештою, композиційно правильно й доцільно оформити текст у цілому; 2) опанування норм функціонального стилю – наукового. Отже, текст наукового твору повинен стати об'єктом функціонально-стильового редагування автором. Метою нашого дослідження є аналіз проблеми смислової структури наукового тексту, яка зумовлена комунікативно-пізнавальною діяльністю вченого, а також розгляд труднощів, пов'язаних із вираженням наукового знання в тексті. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: окреслити функціонально-стильові властивості наукового тексту, з'ясувати причини виникнення функціонально-стильових відхилень у ньому; дослідити процес редагування як системну реконструкцію комунікативно-пізнавальної діяльності; проаналізувати епістемічні причини відхилень від норми в текстах наукового стилю. Матеріалом для аналізу слугували тексти авторефератів дисертацій, статей і монографій із гуманітарних наук, опубліковані протягом останніх трьох років.

Традиційний науковий текст – це міркування дослідника, викладені з використанням певної послідовності змістово-композиційних елементів, які відображають розумові дії. Ознаками наукового тексту є чітка, логічна структура, об'єктивність викладу, термінологічність, цілісність, зв'язність, проблемність, гіпотетичність, членованість, завершеність, комунікативність, діалогічність тощо. Ці нормативні риси наукового стилю можна співвіднести з мовленнєвими вміннями дослідника, важливими для побудови наукового тексту.

Цілісність наукового тексту передбачає його внутрішню організованість та смислову єдність. Вона є психолінгвістичною категорією (на відміну, скажімо, від зв'язності – категорії лінгвістичної), безпосередньо не співвідноситься з мовними одиницями й виникає в процесі усвідомлення й розуміння тексту як результат аналітико-синтетичної діяльності реципієнта. Експлікація цілісності, тобто її структурування й вираження, «являє собою процес переходу від цілісного, нерозчленованого уявлення до виділення найбільш важливих компонентів – субцілісностей і їхнього мовного оформлення у вигляді тексту. <...> Таким чином відбувається процес породження тексту» [4, 24–25]. Отже, цілісність є найбільш загальною категорією, вона обумовлена змістом тексту, який являє собою власне наукове знання.

Однією з важливих властивостей наукового тексту є його зв'язність. Для текстів наукового стилю найбільш типовим є формально виражений експліцитний зв'язок, який забезпечує логічність викладу та однозначну інтерпретацію змісту. Зв'язність експлікується різними засобами. Залежно від способу мовного виявлення виділяють лексичні засоби зв'язку (повні, синонімічні, контекстуальні, перифрастичні та інші повтори, займенникова субституція), лексико-граматичні (сполучники, сполучникові прислівники, вставні слова і словосполучення), граматичні (видо-часові форми дієслів, порядок слів, синтаксичний паралелізм).

Зв'язність наукового тексту також співвідноситься з його логіко-семантичною єдністю, яка досягається завдяки системі термінів. «Терміновані поняття пов'язані в тексті логіко-семантичними зв'язками простору, часу, причиново-наслідковими, мети, тотожності, подібності, аналогії, протилежності та ін., а також асоціативними відношеннями типу «частина – ціле», «рід – вид» та ін.» [3, 113], наприклад: *У різних наукових парадигмах актуалізуються субстанційні й функціональні ознаки стереотипу. У когнітивістиці акцентується на неповноті, інверсивності стереотипних уявлень і їхній здатності виступати взірцями під час організації людського досвіду; у соціальній психології – на вагомій афективній складовій стереотипу і його ролі в координації людського мислення й поведінки, у лінгвістиці та семіотиці – на здатності стереотипу акумулювати вторинні смисли й виступати текстоорганізуючим чинником. Науковим дискурсом, де інтегруються всі означені уявлення, є дискурс соціальних комунікацій, якому притаманний міждисциплінарний підхід до розв'язання проблеми стереотипізації. Мережа логіко-семантичних відношень реалізується не лише в реченнях, але й в абзацах, більш складних фрагментах і цілому тексті.*

У науковому стилі вироблено арсенал стійких засобів для оформлення процесу пізнання. З од-

ного боку, це можна пояснити важливістю логіки викладу, яка зумовлює вживання складних сполучникових речень, у яких відношення між частинами мають бути виражені однозначно. З іншого боку, це пов'язано з необхідністю доводити, аргументувати думки, виявляти причини й наслідки явищ, які є предметом аналізу. Такі засоби призначені для підтримання структури наукового висловлювання, відображають специфіку матеріалу, допомагають у сприйнятті тексту, демонструють окремі послідовні кроки в розвитку думки, забезпечують точність і логічність. Отже, вживання кліше (мовних формул) – готових зворотів, що регулярно використовуються в певних умовах і подібних контекстах, полегшує процес спілкування, економить зусилля й час як того, хто пише, так і того, хто читає.

Змістом наукового мовлення, зафіксованого у вигляді тексту, є наукове знання. Різноплановість наукового знання зумовлює складність змісту, яку можна подолати шляхом встановлення логіко-семантичних відношень між висловлюваннями. Побудовування таких відношень відбувається за допомогою «стягування» та «зв'язування» їхніх компонентів [3, 116]. Для вираження певного значення в наукових текстах використовуються такі кліше (мовні формули): *важливо зауважити, розглянемо тепер, перейдемо до питання* тощо – для наголошення на чомусь, приверненні уваги до важливих моментів; *очевидно, напевно, безперечно, зрозуміло* тощо – для висловлення впевненості або сумніву; *наприклад, зокрема, а саме, причому, крім того* тощо – для пояснення, уточнення, виділення чогось; *отже, на основі цього, можна дійти висновку про те, що* тощо – для узагальнення, підсумування; *передусім, перш ніж, почнемо з того, по-перше, по-друге, з одного боку* тощо – для вказування часу, послідовності; *при цьому, до речі, крім того, відповідно до цього, водночас* тощо – для поєднання частин інформації тощо.

Зв'язність відповідно до культури писемного наукового мовлення, тобто нормативно-стилістично, «повинна підкреслено, акцентовано, логічно точно виражатися в тексті» [3, 116] мовними одиницями, які відповідають логічним відношенням між висловлюваннями, наприклад: *Психіка серцевохворих дітей є вразливою, оскільки в колективі здорових дітей вони часто є предметом насмішок через те, що швидко втомлюються, не можуть брати участі в рухливих іграх та заняттях із фізкультури і т. д., а також через надмірну опіку батьків. Внаслідок цього, з одного боку, у них виникає так званий «синдром інваліда», відтак ці діти потребують підвищеної уваги й задоволення власних бажань, навіть примх, а з іншого – формуються комплекси неповноцінності, вони «закриваються» в собі.* Виділені мовні одиниці підкреслюють логічні відношення між

елементами інформаційно-пізнавальної складової наукового мовлення, а також логіку думки автора, хід його міркувань, тобто особливий логіко-епістемічний бік наукового мовлення.

Перед авторами іноді виникають труднощі, пов'язані з добором і вживанням мовних одиниць, які найбільш точно передають логічні відношення, наприклад: 1. *Тотальний менеджмент якості недоцільно запроваджувати як стандартизовану програму, адже кожен навчальний заклад позначений певною специфікою й має розробляти стратегію тотального менеджменту якості з урахуванням власних умов і можливостей, тобто як специфічний проект. Однак незмінним атрибутом таких проектів має бути те, що якість реалізується як перманентна мета організації.* Вживання сполучника *однак* кваліфікуємо як недоречне, оскільки він повинен передавати зіставно-протиставні відношення, а в наведеному контексті мають місце приєднувальні відношення, для їх оформлення можна вжити прийменниково-займенникову конструкцію *при цьому*. 2. *Не потрібно робити паузу всередині речення, де вона є зайвою й шкодить викладу матеріалу. Тим більше, що телеглядач сприймає тільки ту інформацію, яка викладена чітко й зрозуміло.* Уточнювальна конструкція *тим більше* повинна вживатися для роз'яснення змісту якогось члену речення, а наведений контекст потребує вираження причинових смислових відношень, тож краще вжити сполучники *тому що, адже*.

Поруч із цілісністю та зв'язністю однією з основних категорій наукового тексту є абстрактність, яка створюється «шляхом використання іменників абстрактного й узагальненого значення, загальнонаукових термінів, дієслів теперішнього часу в «позачасовому» значенні, зворотних і безособових дієслів, дієслівно-іменних словосполучень, неозначено- та безособових речень» [6, 25]. М. П. Котюрова зазначає: «Тенденція наукового мовлення до абстрактності виявляється настільки сильно, що чинить своєрідний тиск на автора, який може втратити почуття міри у вживанні абстрактної лексики» [3, 119]. Надмірне вживання такої лексики може призводити до надлишковості висловлення думки, «створення «в'язкості» тексту» [3, 121], наприклад: 1. *Одне із першочергових завдань у напрямі вивчення театральної публіцистики Ю. Шевельова – уточнення й систематизація періоджерел із метою подальшого їх дослідження.* Смісл може бути переданий простіше: *Одне із першочергових завдань вивчення театральної публіцистики Ю. Шевельова – уточнення й систематизація періоджерел із метою подальшого їх дослідження.* 2. *На фоні здобутків стає небезвідставною перспектива проведення аналогій із маргінальними, не сприйнятими своєю добою, так званими «проклятими поетами» Шарлем Бодлером та Артюром Рембо.* Уникнути

надмірності у вираженні думки можна, відредагувавши речення: *На фоні здобутків перспективним є проведення аналогій із маргінальними, не сприйнятими своєю добою, так званими «проклятими поетами» Шарлем Бодлером і Артюром Рембо.* 3. *Жанр репортажної новели створювався автором на базі конструктивного принципу колажної техніки, що здобула своє відображення в теорії прози формалістів завдяки поєднанню взаємоодивнення абстракції з реальністю.* Уникнути «в'язкості» тексту, досягти достатньої повноти викладу можна так: *Жанр репортажної новели створювався автором на базі конструктивного принципу колажної техніки, відображеного в теорії прози формалістів завдяки поєднанню взаємоодивнення абстракції з реальністю.*

Причинами таких відхилень від стильової норми викладу П. О. Селігей вважає «незнання або хибне розуміння норм наукового стилю, неясне, заплутане мислення, гру в ученість, навмисне затемнення сенсу» [5]. М. П. Котюрова стверджує, що нечітке формально-логічне розгортання змісту під час створення наукового тексту зумовлене психологічним компонентом, оскільки увага автора недостатньо концентрується на текстовій формі [3, 126]. Відхилення від норми викладу часто залишаються не поміченими автором, адже «його мета – якомога швидше досягти результату, тобто на фундаменті «старого» розгорнути «нове» знання, отримане самим автором» [3, 122]. Н. В. Зелінська зазначає: «Науковий твір – це насамперед думка, тобто наукова інформація, і вже потім – форма її втілення» [1, 39]. Абстрактність як стильова риса наукового тексту зобов'язує автора розвивати «чуття стилю».

Смислова цілісність та зв'язність вираження змісту як функціонально-стильові риси наукового тексту зумовлюють доцільність застосування системного підходу до процесу його редагування. Для вдосконалення тексту наукового твору необхідна «концентрація цілісно-композиційного мислення» [3, 129], яке дає можливість автору в процесі редагування свого тексту реконструювати мисленнєві процеси, співвіднести їх із комунікативною стратегією, щоб далі вдосконалити, покращити текст.

М. П. Котюрова вважає доцільним використовувати в процесі редагування наукового тексту методи системного моделювання [3, 128]. Концепція системного мислення у відношенні до редагування наукового тексту дає можливість вийти за межі простої фіксації мовленнєвих фактів (відхилень від норми), адже стиль створюється, на думку М. М. Кожини, «не сукупністю, не набором, а саме системою взаємопов'язаних засобів, яка в цілому й надає особливого характеру певному виду мовлення, створює ту якість, яка інтуїтивно сприймається нами як стиль»

[2, 117]. При цьому системність мовних засобів реалізується на абстрактно-узагальнювальній основі. У зв'язку із цим у процесі породження наукового тексту можуть з'являтися надмірні з погляду вираження актуального смислу мовні одиниці, наприклад: *Проведений нами аналіз текстів дійсно підтверджує створення франкомовними авторами Магрибу дискурсу психічного відхилення у своїх романах.* З епістемічних позицій фіксуємо відхилення у вживанні лексеми широкої семантики *дійсно*, вона є зайвою.

Мислення автора, який створює науковий текст, не завжди є гармонійним і може охоплювати не весь процес породження тексту, тобто й зміст, і форму. Унаслідок цього виникають відхилення у вираженні логіко-семантичних відношень між текстовими одиницями, наприклад: **Образ** мовчання є постійною **темою** багатьох українських майстрів, таких як *Леся Українка, Дмитро Павличко, Ліна Костенко та багато інших.* Оскільки образ – це конкретна й водночас узагальнена картина, створена за допомогою вимислу, а тема – явища життя, відображені в творі, то очевидно, що образ є засобом розкриття теми, а не самою темою. Отже, маємо відхилення в логічному розгортанні змісту.

Системний процес редагування наукового тексту охоплює як експліцитні (автор, текст), так і імпліцитні (смісл тексту, сформований автором; потенційний читач; смісл тексту, який формує читач у процесі його сприйняття; епістемічне середовище як джерело смислового багатства тексту) елементи. Цікавим є твердження М. П. Котурової про те, що «основною ілюзією автора є уявлення про адекватне прочитання тексту читачем» [3, 132]. Ця ілюзія може спричинити недбалість у вираженні думки, наприклад: 1. *Смерть – один із*

базових світоглядних концептів у кожній культурі. Її (смерті чи культури – І. Х.) феномен є предметом зацікавлення як пересічного мовця, так і допитливого дослідника. 2. *За своєю структурою й значенням виділені терміносполучення можна поділити на три основні групи з точки зору перекладу українською мовою. Вони складають труднощі, тому що не завжди піддаються так званому «word for word» перекладу.* Очевидно, що труднощі викликає переклад термінологічних словосполучень, а не самі ці мовні одиниці, тому вживання займенника *вони* недоречно.

Отже, починаючи писати, авторові корисно поглянути на своє дослідження поглядом людини, яка дізнається про цю розвідку вперше. Із тих самих позицій варто ще раз оцінити вже готовий, написаний текст.

Таким чином, науковий стиль реалізує епістемічну функцію, яка полягає в трансляції всіма використаними в тексті мовними засобами наукового знання. У процесі функціонально-стилістичного дослідження наукового тексту важливим є врахування таких когнітивних феноменів, як структури знань, уваги та ін. Дослідження проблем когнітивної сфери автора наукового тексту дає можливість здійснювати редагування тексту в аспекті виявлення та усунення функціонально-стильових відхилень, пов'язаних із комунікативно-пізнавальною діяльністю, тобто в динамічному аспекті культури наукової мови. Відхилення у вживанні мовних засобів здебільшого мають місце в мовленнєвому середовищі, на периферії від термінів. Відхилення в опублікованих наукових текстах є стереотипними. Перспективним напрямом подальших досліджень може бути їх типологізація й опис із метою попередження.

Література

1. Зелінська Н.В. Поетика приголошеного слова (Українська наукова література XIX – початку XX ст.) : [монографія] / Н.В. Зелінська. – Львів : Світ, 2003. – 352 с.
2. Кожина М.Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими : [учебное пособие] / М.Н. Кожина. – Пермь : Изд-во Пермского госуд. ун-та, 1972. – 393 с.
3. Котурова М.П. Культура научной речи: текст и его редактирование : [учебное пособие] / М.П. Котурова, Е.А. Баженова. – М. : Флинта ; Наука, 2008. – 280 с.
4. Основы научной речи : [учебное пособие] / [Н.А. Буре, М.В. Быстрых, С.А. Вишнякова и др.] ; под ред. В.В. Химика, Л.Б. Волковой. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 272 с.
5. Селігей П.О. Заговори, щоб я тебе побачив, або Мова науки очима лінгвіста / П.О. Селігей // Дзеркало тижня. – 2008. – № 36. – С. 15.
6. Семеног О.М. Культура наукової української мови : [навчальний посібник] / О.М. Семеног. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.